

IN MEMORIAM

Jacques Le Goff i moja sjećanja na njega

Jacques Le Goff (1924), umro je u Parizu 1. travnja u 91. godini života. Kako je živio – s historijom, tako je i otišao: preminuo je u pariškoj bolnici Saint-Louis koja je dobila ime po jednom od junaka njegova opusa – francuskom kralju Luju IX. Svetom.

„Jacques Le Goff je posljednji od velikih koji je upravo otišao“, izjavio je, čuvši za Le Goffovu smrt, također veliki historičar Pierre Nora koji mu je istovremeno bio i prijatelj i jedan od prvih izdavača. Jer, objasnio je Nora, Jacques Le Goff pripada tom nizu historičara koji su kao „Marc Bloch i Lucien Febvre, Fernand Braudel i Georges Duby, promijenili naš odnos prema povijesti i historiji“. Nakon Le Goffa, objašnjava Nora, „srednji vijek više neće nikad biti ono što je bio prije njega“. On više nikada neće biti onako „mračan“ kao što je bio, iako Le Goff nije nikada prešućivao strahote toga doba – poput, primjerice, isključivanja leproznih te žestokih progona heretika i svih „drugih“ i „drugačijih“. Ako se bit Le Goffova djela može svesti na jednu ključnu rečenicu, onda je to ova: tijekom srednjega vijeka stvoreni su temelji modernoga doba, u mnogim domenama; bilo je to vrijeme u kojem su nastale jezgre suvremenih gradova kao i sveučilišta.

Imao je, kako govore njegovi prijatelji, „strašan apetit za povijest i historiju“. Medievist sa „znatiželjom gurmana“, nezasitan u prikupljanju znanja – da parafraziramo velikog Marca Blocha, za kojeg je Le Goff govorio da je njegov „posthumni učenik“ (Bloch je strijeljan 1944).

Moj prvi susret s Le Goffom dogodio se na drugoj godini studija – putem njegove fascinante knjige, beogradskog izdanja *Civilizacije srednjovjekovnog Zapada*. Tu sam knjigu pročitao nakon *Feudalnog društva* Marca Blocha: bilo je to više nego solidna osnovica da bi se krenulo prema Le Goffu, koji mi je, pak, otvorio posve nove vidike.

Diplomiravši, krenuo sam na postdiplomski studij, postao asistent na katedri za Opću povijest srednjega vijeka, počeo se baviti bizantskom poviješću. Kako sam tada bio obavezan čitati i knjige o metodologiji historije, moja velika učiteljica Mirjana Gross davala mi je uglavnom knjige njemačkih historičara, usmjeravajući me prema njemačkoj historiografiji. Tada se pojavila prilika da dobijem stipendiju za specijalizaciju u inozemstvu. Iako se činilo da moji znanstveni putevi idu u drugom smjeru, moja fascinacija Le Goffom je ostala, pa sam uspio nagovoriti mog šefa Miroslava Brandta i Mirjanu Gross, koji su se dogovarali kuda će me uputiti, da to bude Pariz, odnosno Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales (Škola za visoke studije u društvenim znanostima), gdje je Le Goff bio profesor.

Tada, u doba bez interneta, bilo je potrebno dosta truda da se dođe do reda predavanja za tu godinu, da se dođe do Le Goffa. Prof. Brandt mu je uputio pismo s molbom da me primi na svoj seminar i da mi bude neka vrsta mentora. Nakon nekog vremena stigao je potvrđan odgovor - bio sam presretan i istovremeno začuđen da veliki Le Goff, mene, jedva 23-godišnjaka, želi primiti pod svoje. Ali, poslije sam shvatio da veličina čovjeka ne čini nepristupačnim i oholim – u Le Goffovu slučaju bilo je upravo suprotno.

Nekoliko dana po dolasku u studenom 1981. na stipendiju u Pariz, primio me Le Goff u svom uredu u Ecole, na tadašnjoj lokaciji na bulevaru Raspail. Bio je neformalan, opušten, s neizbježnom lulom. Pita me što ću i kako ću raditi, odmah se ponudio da mi posudi nešto novca, ako mi treba. Rekao mi je da mu se mogu javiti kad hoću.

A kako sam tada radio magisterij iz bizantske povijesti - o Prokopiju iz Cezareje, na Le Goffovim seminarima dobio sam status „auditeur libre“ („slobodni slušač“). Dakle, nisam imao

formalnih obaveza, što mi je ostavljalo punu slobodu da radim u bibliotekama i arhivima te da pohadam druga predavanja, prisustvujem različitim događanjima.

Na taj sam način imao priliku usporediti dvojicu najvećih u toj generaciji: često sam odlazio slušati i predavanja Georgesu Dubyja na College de France. Ma koliko Duby i Le Goff bili prijatelji i suradnici, u pristupu nekim problemima čak i istomišljenici, u mnogo čemu su bili vrlo različiti, i to se očitovalo i na njihovim predavanjima. Već je i atmosfera bila drugačija: tradicionalističkom Collegeu pristajala je Dubyjeva strogost i službenost, Školi za visoke studije, stvorenoj tijekom burnih šezdesetih, i njezinim postdiplomandima, odlično je odgovarala Le Goffova neformalnost koja se iskazivala u mnogobrojnim improvizacijama i asocijacijama, lucidnim primjedbama, slobodnom ponašanju, često začinjenom rječnikom s pariških ulica – ironično spominjući neke pojave, izjave, itd., znao je reći da su to „conneries“.

Kad je radio sa studentima, Le Goff je bio otvoren, željan diskusije, argumenata, ali je istovremeno nametao željeznu disciplinu historiografske metode i logike. Bez obzira što je volio razmišljati, sintetizirati, znao je, i drugima je davao do znanja da je „filozofiranje ustima historičara smrtni grijeh“, drugim riječima, da se svaki zaključak treba temeljiti na minucioznom poznavanju te razumijevanju izvora i skrupuloznoj analizi. A kad sam mu ja donio prvu verziju moga sinopsisa o „historiografskim kriterijima Prokopija iz Cezareje“, što mi je bio naslov magisterija, uz pohvale koje, mislim, nisu bile puka forma, primijetio je da se trebam kloniti „impresionizma“.

Praktički u danima kad sam potkraj 1981. stigao u Pariz, izašla je još jedna Le Goffova knjiga, koju ne mogu ne ocijeniti fascinantom – *La Naissance du purgatoire* (Rođenje čistilišta, 1981). Bili su je puni izlozi pariških knjižara. Ona je u stvarnom i simboličkom smislu označila drugi dio Le Goffove karijere. Tu sam knjigu čitao i pročitao, s velikim naporom, zbog za mene posve novih tema koje je obrađivala i niza posve nepoznatih ljudi, događaja i izvora. Uživao sam na njegovu seminaru „Sustav gesta u srednjem vijeku“, marljivo sve zapisivao, što mi je kasnije, uz druge Le Goffove knjige i knjige njegovih učenika, bila osnovica za predavanja zagrebačkim studentima u sljedećih dvadesetak godina. Ugledajući se na Le Goffa, i ja sam svoj kolegij nazivao „Historijska antropologija“. „Le Goff je antropologizirao historiju“, zaključuje Pierre Nora.

Od sedamdesetih se Le Goff bavio gestama, smijehom, bukom, snovima i sličnim fenomenima. Kao kruna tih istraživanja 1999. je izašao *Dictionnaire raisonné de l'Occident médiéval* (Obrazloženi rječnik srednjovjekovnog Zapada) čije je pisanje koordinirao zajedno sa Jean-Claudeom Schmittom. Ne radi se o rječniku poput drugih: u njemu nisu akumulirane stotine, tisuće bilješki o povijesnim ličnostima, institucijama, o datumima i mjestima; u njemu se u osamdesetak članaka (od 15 do 25 stranica svaki) nastoji opisati ključne elemente europskog srednjovjekovnog društva i civilizacije. Le Goff i Schmidt, ali prvenstveno Le Goff, odabrao je teme iz domene materijalne kulture, društva ili simbolike. Tako su, naravno, u *Dictionnaire raisonné* uvrštene natuknice *feudalizam*, *Carstvo* i *vitezovi*. Postoje i one teme koje se baš i ne očekuju – *Lov*, *Andeli*, *Bog* ili *Individua*. Naposljetku, objavljen je i niz bilješki koje već i po naslovu ukazuju na problem, odnosno na povijesnu dijalektiku, poput *Svećenstvo/Laici*, *Muškarac/Žena*, *Tijelo/Duša*, *Središte/ Periferija*.

Jacques Le Goff nije bio samo historičar, bio je i intelektualac, zapravo angažirani intelektualac – cijeli je život ostao vjeran „idealističkoj ljevici“, objašnjava Pierre Nora, onoj koja je „nasljednica predratnog Narodnog fronta“, potom Socijalističke partije čiji je član bio samo od 1958. do 1962. godine. Vrlo se rano oslobodio fascinacije „realnog socijalizma“ odnosno stalinizma, jer je bio očevidac državnog udara u Čehoslovačkoj 1948. godine. Međutim, ostao je

nepokolebljivo na ljevici, dočim su se drugi intelektualci često od staljinista u mladosti pretvarali u zrelim godinama i u starosti u konzervativce ili desničare, uglavnom se srameći ili skrivajući svoje mladalačke ideale. Le Goff se, slijedom svojih političkih uvjerenja, snažno angažirao nakon puča 1981. u Poljskoj – predvodio je u Francuskoj akciju „1000 intelektualaca“ protiv državnog udara. Bio sam neposredni očevidac tog njegova angažmana: kako sam i ja želio potpisati, na nekoj dodatnoj listi, zabrinuto me pitao nije li to za mene opasno – kad sam rekao da nije, radosno je prihvatio da se upišem na listu.

Jean-Claude Schmitt, koji se s pravom može prvi nazvati njegovim nasljednikom i u znanstvenom, i u intelektualnom pogledu, inzistira na pravednosti prosudbi tog „čovjeka principa“, dosljednog u obrani „građanskih vrijednosti“.

A ja sam, po povratku u ljeto 1982. u Zagreb, nastavio povremeno pisati svom profesoru u Pariz: znao sam mu čestitati Novu godinu ili mu poslati razglednicu s neke u srednjovjekovnom smislu zanimljive destinacije. A od njega sam dobio primjerice, hrvatsko izdanje njegove knjige „Intelektualci u srednjem vijeku“ – stigla mi je s posvetom: *A Monsieur Goldstein – très amicalement – Jacques Le Goff* i to dok sam bio u vojsci, u Kninu. Le Goff i njegovi srednjovjekovni intelektualci s jedne, i artiljerijski puk, južna kasarna u Kninu, s druge strane.

Vremenom sam, zaokupljen svim mogućim profesionalnim i privatnim obavezama, posve izgubio kontakt s prof. Le Goffom. Dolazio sam u Pariz s vremena na vrijeme, na neke konferencije, uvijek je to bilo kratko, i nisam mu se javio – sam sam se sebi pravdao da nemam vremena. A iskreno govoreći, nekako mi je bilo nelagodno: znao sam da bih mu trebao objasniti kako sam „pobjegao“ sa srednjega vijeka i završio na 20. stoljeću. A zapravo, trebao sam mu se javiti, jer bi me lako shvatio. I on je, naime, pretrčavao u novija razdoblja: u mnogim je prilikama govorio o Europi i njezinoj povijesti sa znanjem, iskustvom i iz perspektive medievista (naposljetku, početkom novog tisućljeća pokrenuo je veliki projekt o Europi i njezinoj povijesti).

Pierre Nora opisuje posljednje godine života svoga prijatelja – „bile su teške“. Le Goff je teško podnio smrt supruge Hanke te joj je posvetio knjigu – *Avec Hanka* (S Hankom, 2008). U predgovoru je objasnio kako je to „knjiga ljubavi, a istovremeno i čin sjećanja. No, ona je prvenstveno pokušaj da oživim jednu ženu u individualnosti njezine osobe i njezina postojanja“. Kako je bio strastveni pisac, pisanje te knjige mu je omogućavalo da, kako je objasnio, „produži život sa ženom koju sam beskrajno volio i koju ću beskrajno voljeti do smrti“. Tih se mjeseci pitao kako nastaviti živjeti bez supruge. Odgovor je bio njemu svojstven – nastavio je raditi, bez predača. Pisao je o „dugačkom srednjem vijeku“, objavio je još jednu izvrsnu knjigu – *A la recherche du temps sacré, Jacques de Voragine et la Légende dorée* (U potrazi za svetim vremenom, Jacques iz Voragine i Legenda o zlatu, 2011). I nakon toga je nastavio pisati te je, u tjednima pred smrt, objavljena i *Pourquoi découper l'histoire en tranches?* (Zašto rezati povijest u dijelove?, 2014).

Kad sam početkom 2013. preuzeo mjesto ambasadora/veleposlanika RH u Francuskoj, zapljusnuo me, kao i svakog na tom mjestu, niz najrazličitijih obaveza. Govorio sam sebi – kontaktirat ću Le Goffa kad mi se situacija malo smiri. I stvarno, putem starih veza dobio sam adresu u Parizu, napisao sam mu pismo, ali odgovora nije bilo. Nakon nekog vremena, kad sam vidio da to s pismom ne ide, pokušao sam dobiti broj telefona, ali mi je tada rečeno da je već teško bolestan, gotovo nepokretan te da komunicira isključivo s najužim krugom rodbine i prijatelja. Tih je dana, u studenom 2013. godine, posljednji put javno istupio – podržao je predsjednika François Hollande protiv bretonskih radikala (njegov je otac bio Bretonac, pa je u tom smislu to imalo težinu). Zaokupljen brojnim obavezama jednostavno nisam više stigao ni misliti da vjerojatno Le Goffa više neću vidjeti niti s njim pričati. Sada mi je iskreno žao.

Jacques Le Goff bio je, najkraće rečeno, intelektualac. Poput glavnih likova u njegovoj možda najljupkijoj knjizi, odnosno knjizi koju je pisao s mladalačkom energijom i s neposrednom porukom – „Intelektualci u srednjem vijeku“, Le Goff je razbijao neznanja i predrasude i otvarao nove vidike svojoj brojnoj čitalačkoj publici u vremenu koje je od njegova srednjeg vijeka bilo toliko različito, a opet – po mnogo čemu slično.

Ivo Goldstein

Angažirani svjedok vremena prošlog i svojega doba – Jacques Le Goff (1924-2014)

Na vijest da je crni flor smrti prekrpio hrptove knjiga Jacquesa Le Goffa, još jednog autora koji na policama moje osobne biblioteke zauzima iznimno mjesto, naveo me da posegnem za onom najbližom: za njegovom raspravom o burzi i životu – od lihvara do bankara (*La borsa e la vita: Dall'usuraio al banchiere*, Laterza, Bari 1987.). Godinama sam kupovao francuska i talijanska izdanja Le Goffovih knjiga, tragaao za „konceptima-ključevima“ (*les concepts-clés*) koje je Le Goff promicao, pokušavao slijediti misao da je „historija prije svega stalna vježba pogleda na prošlost, ali i vježba kritičnog duha i ‘kumulativnog’ saznanja ...“ Volio sam potcrtavati njegove inventivne rečenice u njihovom širokom rasponu od dramatične stvarnosti u kojoj žive „oratores, bellatores, laboratores“ do srednjovjekovnih imaginarija i crnoga humora ...

I sada sam iz knjige koju držim u ruci evocirao označeni odlomak iz arhivsko-povijesne priče *Lihvar i smrt*. Autor upozorava da je rani srednji vijek osuđivao, potcjenjivao i demonizirao mnoge zanate, zabranjene kleru, ali i laicima, ili ih je proglašavao djelatnošću koja vodi u grijeh. U tom su se krugu našli gostioničari, mesari, žongleri, komičari, mađioničari, alkemičari, liječnici-fizici, liječnici-kirurzi, javni bilježnici, trgovci, ali i sukarni, tkalci, sedlari, bojari (platna), slastičari, postolari, vrtlari, slikari, ribari, brijači, viši kraljevi činovnici na nekom području, poljari, carinici, mijenjači novca, trgovci mirisima, prodavači sitneža, mlinari i dr.

Le Goff izvlači iz slojevitih dubina nekadašnje tabue, primjerice tabu krvi koji pogađa mesare, krvnike, kirurge, ljekarnike, liječnike, ali i vojnike ... Primjer svećenika stavljen je nasuprot ratnicima. Dok se prvi mole za duše ljudi, drugi proljevaju njihovu krv. Tabu nečistoće ugrožava valjače i boja(disa)re sukna, kuhare, čak i peraće posuđa. Tabu novca ozloglašava vojnike-plaćenike, profesionalne zaštitnike, prostitutke, ali i trgovce, napose mijenjače novca i, dakako, ponajviše – lihvare. Lihvar je najgora vrsta trgovca, njegov način baratanja novcem je skandalozan, pa je i osuda lihvara jednodušna i sveopća. Njegov je *dossier* porazan. Problemu lihvarstva, lihvarjenja i lihvara Le Goff prilazi s onom svojom sposobnošću pronicanja u suštinu problema, ali i snage da osjeti pulsiranje istinskoga života. Svojega čitatelja Le Goff katkada nagrađuje ponekom medievalnom anegdotom, živopisnom, duhovitom, izvučenom iz srednjovjekovna imaginarija, kao što je, primjerice, ova iz *Sermones vulgares* teologa, povjesničara i biskupa Jacquesa de Vitryja (1170.-1240.).

De Vitry priča kako je neki dobri i savjesni župnik osjetio sveti poticaj da zaniječe pravo na kršćanski pogreb nekom svojem župljanu koji se bavio lihvom, a do svoje smrti ništa od onoga što je oteo nije vratio. No, prijatelji umrloga uporno su molili župnika da ga unatoč svemu kr-

šćanski pokopa, pa je ovaj nakon molitve iznio svoj prijedlog: *Hajde da lihvarovo tijelo stavimo na magarca, pa ako ovaj krene prema crkvi ili prema groblju, ja ću ga kršćanski pokopati.*

Mrtvo tijelo postavljeno je na magarca koji je, priča de Vitry, ne osvrćući se ni lijevo ni desno, krenuo ravno prema mjestu izvan sela gdje su se vješali teški prijestupnici, ubojice i lopovi. S velikom mukom i neobičnim pokretima, magarac je zbacio sa sebe lihvarovo truplo u *sterkvilinj* (u smetište, tj. u neposvećenu zemlju). Tamo ga je i župnik ostavio nepokopanog među zemnim ostacima kradljivaca i zločinaca.

No, priča ne završava na ovome mjestu. Le Goff se asocijacijama svojih misli, a i jednim iznimno originalnim primjerom, prebacuje u 20. stoljeće! Prisjetio se španjolskog avangardnog režisera Luisa Buñuela i njegova znamenitog eksperimentalnog filma *Los olvidados* sa scenom u kojoj društveni odbačenici završavaju na javnim smetištima. (U zagrebačkoj sam Kinoteci koncem 1950-ih godina vidio Buñuelov film, prikazan pod naslovom *Ostavljeni.*) Ipak Le Goff ističe da je čovjek 12. i 13. stoljeća smatrao kako lihvar zaslužuje da bude odbačen.

Le Goffov srednji vijek nije ostao zarobljen u stereotipima karakterističnima za nekadašnje vizije te epohe, već se – zajedno s ljudima i njihovim pogledom na svijet, u dugome trajanju provlače do našega doba. Godine 2003. Le Goff pokreće međunarodni nakladnički projekt *Konstruirati Europu* i objavljuje uvodnu knjigu „Je li Europa rođena u srednjem vijeku?“. Poticajnim se doimaju već prve njegove rečenice: „Europu se počinje stvarati. Ta se velika nada može ostvariti jedino ako se bude vodilo brige o njezinoj povijesti: Europa bez povijesti bila bi sirotica i vrlo bijedna...“

Ostavio je iza sebe snažan i sugestivan novatorski historiografski opus...

Miroslav Bertoša

Hans-Ulrich Wehler (1931-2014)

Njemački povjesničar Hans-Ulrich Wehler jedan je od onih europskih povjesničara – poput E. Hobsbawma i J. Le Goffa, preminulih 2012, odnosno 2014. godine – koji je od 1960-ih godina pridonosio ključnim teorijskim i metodološkim mijenama suvremene historiografije. Kao i kod Hobsbawma, i kod Wehlera je u obradi moderne i suvremene povijesti riječ o poticanju socijalne, odnosno povijesti društva, nasuprot tadašnje uske političke i diplomatske povijesti. Istovjetno krugu francuskih povjesničara oko časopisa *Annales*, britanskih oko časopisa *Past and Present*, Wehler je od 1970-ih godina sudjelovao u radu kruga njemačkih povjesničara oko još jednog inspirativnog časopisa *Geschichte und Gesellschaft*. I taj su krug nazivali školom – poznatom bielefeldskom školom – u kojem je Wehler, uz Jürgena Kocku, bio njegovim upečatljivim predvodnikom.

Orijentacija prema socijalnoj povijesti i povijesti društva ispoljila se kod njih u njemačku povijesnu društvenu znanost, kao rezultat tada intenzivnog dijaloga povijesti i društvenih znanosti. U Wehlerovom slučaju posebno značenje imala je sociologija, ekonomija i psihologija (u vidu psihopovijesti), kao i poticaji autora poput K. Marxa, osobito M. Webera, a zatim i P. Bourdieua. To je podrazumijevalo važan udio upotrebe teorija i modela, primjerice raširene teorije modernizacije. Isto tako, istraživački naglasak je bio na analizi procesa i struktura (a ne samo događaja i osoba, tumačenih kao njihovih pripadajućih dijelova), s ambicioznim usmjerivanjem na obuhvaćanje društva u njegovim političkim, socijalnim, ekonomskim, a s vremenom i kulturnim sastavnicama. Wehler se pritom hvatao ukoštac s velikim makropovijesnim temama kao što su nacionalizam i imperijalizam, modernizacija i industrijalizacija, kapitalizam itd. Sve je to, još povrh toga, vodilo prema poduzimanju iznimnih pojedinačnih pothvata kroz sintetiziranja dugotrajnih razdoblja njemačke povijesti. Stoga među Wehlerova najpoznatija djela pripada njegova neusporediva sinteza njemačke moderne i suvremene povijesti od 1700. do 1990. godine *Deutsche Gesellschaftsgeschichte* u pet opsežnih svezaka (na gotovo 5000 stranica) objavljivanih od 1987. do 2008. godine.

Osim toga, Wehler je kontinuirano kritički razmatrao razna teorijska i metodološka pitanja te tendencije suvremene historiografije, što je uključivalo sudjelovanje u brojnim diskusijama. Zbog toga se njegova oštra polemičnost očitovala ne samo u društveno-politički angažiranim polemikama o gledištima na njemačku povijest već i u polemikama oko povijesti svakodnevice, povijesne antropologije i nove kulturne povijesti (koje su kritizirale njegove sinteze zbog izostanka pojedinačnog iskustva konkretnih ljudi) te odnosa prema postmodernizmu.

Premda su u hrvatskoj i regionalnim historiografijama Wehlerova djela tek rubno prevedena posljednjih godina (prevedene su tek knjižice *Nacionalizam: povijest, oblici, posljedice* u Novom Sadu 2002. i Zagrebu 2005, a *Istorijsko mišljenje na kraju XX veka: 1945-2000.* u Podgorici 2010), dio povjesničara pažljivo je pratio doprinose bielefeldskih povjesničara u radu na socijalnoj povijesti i povijesti društva, odnosno raspravama o tendencijama suvremene historiografije. Primjerice od knjige *Historijska znanost* 1976. do *Suvremene historiografije* 1996. godine (usp. o Wehleru str. 275-279), preko niza članaka (npr. „O historiografiji posljednjih trideset godina“, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 2, 2006, s obavijestima o Wehlerovim polemikama s novom kulturnom povijesću), Mirjana Gross objavila je i opsežne recenzije trećeg i četvrtog (*Časopis za suvremenu povijest*, br. 1, 2005) te petog sveska (*Historijski zbornik*, br. 2, 2009) Wehlerove impresivne sinteze *Deutsche Gesellschaftsgeschichte*. Postojećoj recepciji treba ubrojiti i prijevod ka-

---

rakterističnog Wehlerova članka „Povijest kao historijska nauka o društvu“ (*Marksizam u svetu*, 12, 1983, str. 39-66), kao i istraživačke primjene modernizacijske teorije u obradi dominantnih procesa devetnaestostoljetne povijesti.

Time je, osim kao iznimno značajna figura njemačke i europske suvremene historiografije i njezine teorijske i metodološke refleksije, Wehler ujedno i nezanemarivi dio hrvatske i regionalne historiografije, posebice za one povjesničare koji s obzirom na recentne globalne i lokalne razvojne procese i dalje drže do važnosti kategorije društva i – socijalne povijesti.

Branimir Janković

Hagen Schulze (1943.-2014.)

U Berlinu je nakon duge i teške bolesti u 71. godini života preminuo povjesničar Hagen Schulze. Rođen 1943. u Tangeru (Maroko) u obitelji njemačkog diplomata za vrijeme Drugog svjetskog rata, Schulze je po završetku gimnazije u Bonnu i Kielu studirao politologiju, sociologiju, povijest i filozofiju. Već 1967. godine doktorirao je na temi „Freikorps und Republik 1918-1920“ koja je do tada bila uglavnom zapostavljena ili neobrađivana u njemačkoj historiografiji. Prvo stručno zaposlenje nakon stjecanja doktorske titule Schulze je pronašao u Saveznom arhivu u Koblenzu, gdje je kao stručni suradnik radio na uređivanju dokumenata kancelarskog ureda u vrijeme Weimarske Republike. U tri godine rada Schulze se posebno posvetio kabinetu Philippa Scheidemanna, a uređenu je dokumentaciju te još neke manje članke vezane uz taj posao objavio u renomiranim publikacijama. Schulze potom seli u Berlin gdje kao znanstveni suradnik radi na Fondaciji za prusko kulturno nasljeđe (*Stiftung Preussischer Kulturbesitz*). Godine 1977. Schulze dovršava habilitacijski rad pod mentorstvom Karl-Dietricha Erdmanna, s kojim je profesionalnu suradnju započeo još tijekom zaposlenja u Koblenzu, posvećen pruskom ministru-predsjedniku Ottu Braunu. Ta je biografija, objavljena pod naslovom *Otto Braun oder Preußens demokratische Sendung. Eine Biographie* (1977., „Otto Braun ili prusko demokratsko poslanje“),¹ u vrijeme objavljivanja izazivala pozornost, rasprave i kontroverze, budući da je dala nov pogled na povijest Prusije i Njemačke, povezan i sa širenjem nacionalsocijalizma, neuspjehom demokracije i Weimarske Republike: Schulze je u svojoj knjizi na Prusiju gledao kao na demokratski oslonac Republike, dakle ključni faktor stabilnosti. Tu će tezu kasnije prihvatiti i drugi stručnjaci, poput Horsta Möllera. Kao docent na suvremenoj povijesti, Schulze kraće vrijeme boravi na sveučilištima u Kielu i Berlinu. Od 1979. predaje na Institutu Friedrich Meinecke pri *Freie Universität Berlin* noviju povijest te teoriju i metodologiju povijesti. Godine 1985./86. bio je gostujući predavač na St. Antony's College (Oxford), a između 1989. i 1993. radi kao ravnatelj i predavač Povijesnog instituta Sveučilišta Savezne obrane u Münchenu (*Historisches Institut der Universität der Bundeswehr München*). Od 1994. Schulze je ponovno aktivan na Institutu Friedrich Meinecke, gostuje u Sjedinjenim Državama kao istraživač na Institute for Advanced Study (Princeton) te između 2000. i 2006. vrši dužnost ravnatelja Njemačkog povijesnog instituta u Londonu (*Deutsche Historische Institut London*).² U ulozi ravnatelja spomenute institucije Schulze se istaknuo kao organizator i sudionik brojnih skupova, urednik zbornika priopćenja kao što je knjiga *Unity and diversity in European culture c. 1800* (2006.) ili sudionik projekata koji su uključivali povezivanje i komparativnu povijest Engleske ili Velike Britanije i Njemačke. Iako se tijekom bogate karijere prvenstveno usmjerio na pisanje sinteza, biografija te u užem žanrovskom smislu na političku i diplomatsku povijest, Schulze nikada iz vida nije gubio šire povijesne procese. Razmatrao je s jednakom preciznošću i kritičnošću i društvene, gospodarske ili kulturne pojave, a iako sam nije bio pobornik ili pripadnik neke određene historiografske

1 Rad je objavljen iste godine kod uglednog njemačkog izdavača Propyläen. Hagen Schulze, *Otto Braun oder Preußens demokratische Sendung. Eine Biographie* (Frankfurt a. Main: Propyläen, 1977.).

2 Biografski podaci preuzeti od: Ina Ulrike Paul, „Nachruf Prof. Dr. Hagen Schulze“, dostupno na: www.geschkult.fu-berlin.de/e/fmi/aktuelles/nachruf1.html (korišteno 5. XII. 2014.); Jens Bisky, „Überwältigend Offen. Zum Tod von Hagen Schulze“, *Süddeutsche Zeitung* 9. IX. 2014., 13; „Geschichte: Hagen Schulze ist tot“, *Die Welt* 9. IX. 2014; *Vademekum der Geschichtswissenschaften: 1994/1995* (München: Franz Steiner Verlag, 1995.).

škole, u svojim je djelima koristio i prihvaćao suvremene pristupe njemačkih, francuskih ili britanskih povjesničara, predstavnika Nove povijesti. Tijekom svoje karijere, Schulze je bio mentor i savjetnik brojnim studentima i mlađim istraživačima koji su se interesirali za modernu povijest Njemačke.

S težištem bavljenja na modernoj povijesti, osobito komparativnoj povijesti, povijesti političkih i kulturnih simbola – novoj političkoj povijesti i povijesti nacionalizma, kao i teoriji povijesti, Schulze je bio jedan od najuglednijih poslijeratnih njemačkih povjesničara suvremenih razdoblja. Nakon što je karijeru započeo radeći na različitim arhivskim fondovima s polazišnom točkom u povijesti nakon 1918. godine, poviješću Prusije u odnosu na Njemačku (Weimarsku Republiku i Treći Reich) i njenom ulogom u transformaciji države³ te političkom razvoju i padu Weimarske Republike, a naročito djelovanje socijaldemokrata, Schulze se tijekom 1980-ih godina uključio u tzv. njemački *Historikerstreit* na strani konzervativno-liberalnih i desno-demokratski orijentiranih povjesničara poput njegova mentora i dugogodišnjeg učitelja Karl-Dietricha Erdmanna, dakle manje radikalnih od Ernsta Noltea i Andreasa Hillgrubera. Polemika je nastala oko ocjene nacizma kao neizbježnog rezultata njemačkog *Sonderweg*a i suprotnog mišljenja konzervativnijih povjesničara koji su govorili kako je podrška nacionalsocijalizma došla kao reakcija na Rusku revoluciju i staljinizam. Lijevi intelektualci okupljeni oko Jürgena Habermasa (te predstavnika tzv. Bielefeldske škole H.-U. Wehlera i J. Kocke) i desni intelektualci oko Ernsta Noltea ušli su u gorljivu polemiku u kojoj se raspravljalo o značenju Holokausta i njegovom odnosu s drugim genocidima u povijesti, a posebice u usporedbi sa zločinima staljinizma, sudbini protjeranih Nijemaca s područja Srednje Europe nakon Drugog svjetskog rata i u općem smislu o načinu interpretiranja suvremene njemačke povijesti.⁴ U svojim je tekstovima (uglavnom za *Zeit*) kritizirao pristup povijesti Zapadne Njemačke koja je u smislu razvoja demokracije prema Jürgenu Habermasu uspješna upravo zbog odbacivanja tradicionalnih elemenata nacionalno(-povijesnog) identiteta. Schulze je svoje argumente temeljio na istraživanju pruske i weimarske povijesti, na proučavanju ustavnih kontinuiteta i diskontinuiteta, zaključujući da snažnu potporu demokratskoj Njemačkoj moraju dati i njena ustavnost, ali i njen nacionalni identitet, odbacujući radikalne oblike teze o njemačkom *Sonderweg*u.⁵ Zalagao se za inkluzivno shvaćanje njemačke povijesti, bez negacija ili ignoriranja pojedinih elemenata; u poznatoj knjižici *Gibt es überhaupt eine deutsche Geschichte?* (1989., „Postoji li uopće njemačka povijest?“) Schulze daje pregled različitih predodžbi o Njemačkoj i zaključuje kako je i njemačka nacija nastala kao oblik „utopističke projekcije prošlosti“,⁶ ne gubeći pritom iz vida važnost te povijesti i za sadašnjost, govoreći: „Onaj koji uspije ponovno pridobiti izgublenu prošlost, nadvladat će budućnošću.“⁷ Tijekom duge polemike koja je godinama dominirala njemačkom historiografijom, nikada nije skliznuo u radikalizme i očuvao je znanstveni nivo rasprave u svojim kritikama, iako je nastojao svojim stavovima pristupiti i široj publici, smatrajući srž polemike izuzetno važnom za suvre-

3 Vidi: Otto Büsch (ur.), *Das Preußenbild in der Geschichte: Protokoll eines Symposions* (Berlin: Walter de Gruyter, 1981.), vidi naročito dijelove rasprave u kojima sudjeluje H. Schulze.

4 Hagen Schulze, *Kratka njemačka povijest* (Zagreb-Sarajevo: Srednja Europa-University Press. Izdanja Magistrat, 2012.), 217; Steffen Kailitz, *Die Gegenwart der Vergangenheit: Der „Historikerstreit“ und die deutsche Geschichtspolitik* (Wiesbaden: Springer-Verlag, 2008.), 7-13.

5 Klaus Große Kracht, *Die zankende Zunft: Historische Kontroversen in Deutschland nach 1945* (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2011.), 108; 117-118.

6 Hagen Schulze, *Gibt es überhaupt eine deutsche Geschichte?* (Berlin: Siedler, 1989.), 31.

7 Hagen Schulze, *Gibt es überhaupt eine deutsche Geschichte?* (Berlin: Siedler, 1989.), 8.

meni razvoj Zapadne Njemačke. Istu jasnoću stavova Schulze je zadržao i nakon što je rasprava, *Historikerstreit*, ujedinjenjem Njemačke i padom Berlinskog zida već djelovala zastarjelo, „kao iz nekog drugog vremena“, a (Schulzeovim riječima) njemačka „potraga za identitetom“ koja je trajala generacijama konačno prestala.⁸ Svoje je stavove demonstrirao i u praksi, pišući sinteze njemačke i europske povijesti. Još je tijekom 1980-ih godina objavio niz kritički artikuliranih članaka i knjiga koje su prikazivale stvaranje njemačke nacionalne države od 18. do 20. stoljeća,⁹ da bi se u 1990-im godinama okrenuo komparativnoj analizi s drugim primjerima europskih nacionalnih država, nastojeći nivelirano prikazati i posebitosti i zajedničke elemente u „putu do onoga što je Njemačka danas“.¹⁰ Komparativan pristup naveo je Schulzea na pisanje nekoliko eseja posvećenih povijesti Europe, kao što je kratak tekst „Europa kao historijska ideja“ (*Europa als historische Idee*) u kojem pronalazi negativne i pozitivne aspekte jednog zajedničkog zapadnjačkog razvoja Europe, u koji uključuje i njemačku povijest.¹¹ Godine 1994. Schulze je objavio i komparativni povijesni pregled nastanka država i nacija zapadne Europe (*Staat und Nation in der europäischen Geschichte*) koja u rasponu od oko tisuću godina prati nastanak zapadnih država i nacija od ranog srednjeg vijeka do 20. stoljeća i (tada) suvremenih problema Europske Unije, raspada Sovjetskog Saveza i Jugoslavije te ponovnog povratka nacionalizma.¹² Odbacujući radikalne teze kao što su one E. Noltea o dominantnoj borbi nacionalsocijalizma i boljševizma u 20. stoljeću, Schulze poseban naglasak stavlja na nacionalizam kao povijesni koncept i njegove mijene od kraja 18. i 19. stoljeća do suvremenosti, nadovezujući se na tradiciju klasične njemačke historiografije, ali nudeći unutar te sfere „prosvijećenog konzervativca“ (H.-U. Wehler) nov problemski i metodološki pristup.¹³ Njegova sinteza njemačke povijesti naslovljena *Kleine deutsche Geschichte*¹⁴ postala je u vrijeme multipliciranja različitih tipova sinteza na njemačkom tržištu prava uspješnica i prodana je u više od 125.000 primjeraka.¹⁵ Iako stilski izuzetno čitka i narativna, usmjerena široj čitalačkoj publici i lišena suvišnih detalja ili suhoparnih podataka, Schulzeova je sinteza njemačke povijesti dosegla visoku znanstvenu razinu, te po novim podacima, uključivanju različitih aspekata (dominantnom je političkom narativu suprotstavljena i jedna društveno, kulturno i ekonomski orijentirana povijest), kao i u konceptualnom smislu, predstavljala važan iskorak u pristupu njemačkoj povijesti, a dobrim dijelom to čini i danas.

Hagen Schulze je također, u suradnji s Étienneom Françoisom, uredio poznati trosveščani serijal *Deutsche Erinnerungsorte* (2001., „Njemačka mjesta sjećanja“). Ta koncepcija, koja se

8 Intervju s H. Schulzeom: „Die Identitätssuche ist zu Ende“, *Der Spiegel* 37/2005.

9 Vidi naročito: Hagen Schulze, *Der Weg zum Nationalstaat. Die deutsche Nationalbewegung vom 18. Jahrhundert bis zur Reichsgründung* (München: Deutscher Taschenbuch-Verlag, 1985.); isti, *Gibt es überhaupt eine deutsche Geschichte?* (Berlin: Siedler, 1989.).

10 Hagen Schulze, *Staat und Nation in der europäischen Geschichte* (München: C. H. Beck, 1994.); isti, *Phönix Europa. Die Moderne. Von 1740 bis heute* (Berlin: Siedler, 1998.).

11 Hagen Schulze, „Europa als historische Idee“, u: Werner Stegmaier (ur.), *Europa-Philosophie* (Berlin-New York: Walter de Gruyter, 2000.), 1-13.

12 Hagen Schulze, *Staat und Nation in der europäischen Geschichte* (München: C. H. Beck, 1994.).

13 Hans Ulrich Wehler, „Der Mythos des Nationalstaats“, *Zeit* 7. X. 1994. Dostupno na: www.zeit.de/1994/41/der-mythos-des-nationalstaats (korišteno 5. XII. 2014.).

14 Hagen Schulze, *Kleine deutsche Geschichte. Mit Bildern aus dem Deutschen Historischen Museum* (München: C. H. Beck, 1996.), hrvatski prijevod iz 2012. pod naslovom *Kratka povijest Njemačke* (Zagreb: Srednja Europa, 2012.).

15 Wolfgang Hardtwig et. al. (ur.), *Geschichte für Leser: populäre Geschichtsschreibung in Deutschland im 20. Jahrhundert* (München: Franz Steiner Verlag, 2005.), 13.

izravno nadovezuje na pristup francuskih povjesničara oko Pierrea Nore (*lieu de mémoire*), inicirana je još 1996. godine nakon jednog berlinskog kolokvija i dalje razrađivana u više semestara nastave povijesti na Institutu Friedrich Meinecke pri *Freie Universität Berlin*.¹⁶ Serijal posvećen njemačkoj kulturi memorije sastavljen je tako, za razliku od izvorne francuske koncepcije, uz okosnicu od osamnaest ključnih pojmova, razrađenih u nekoliko eseja, koji su tipični i neraskidivo povezani s njemačkom prošlošću (primjerice *Reich, Volk, Schuld, Bildung*). Schulze je također autor brojnih eseja i objavljenih predavanja u kojima se tematiziraju povijest nacionalizma i nacionalne države ili problemi pisanja sinteza nacionalnih povijesti. Kao predavač teorije i metodologije povijesti, Schulze je također objavio niz eseja obilježenih tom tematikom, u kojima je ostao vjeran vlastitom stilu: tako se primjerice Schulze pita što možemo (mi, povjesničari) naučiti od velikana Humboldta, Rankea ili Droysena u današnjoj historiografiji – želeći istaknuti kako teme ili pristupi iz povijesti historiografije mogu zastarjeti, ali same po sebi nikako nisu, barem kada je riječ o klasicima, definitivno nadiđene i samo nam se ponekada čine pretjerano jednostavnima za današnje vrijeme.¹⁷ Schulze je s interesom pisao i o stanju njemačke historiografije i znanosti općenito, razvojnoj politici tijekom 2000-ih, zatim krizi izdavaštva i historiografiji i sl. Od brojnih prijevoda na engleski i druge strane jezike izdvajaju se *The Course of German Nationalism From Frederick the Great to Bismarck 1763-1867* (1991.), uspješna komparativno-historijska sinteza *States, Nations and Nationalism: From the Middle Ages to the Present* (1996.), dok je njegova već spominjana sinteza *Kratka njemačka povijest* prevedena na brojne jezike, pa tako i na hrvatski (Zagreb-Sarajevo: Srednja Europa-University Press. Izdanja Magistrat, 2012.).

Djelo povjesničara Hagen Schulzea ostat će, sudeći prema uspješnosti njegovih sinteza i radova, širokoj uporabi, aktualnosti tema koje je obrađivao, ponekad i provokativnosti, a povrhu svega znanstvenom pristupu koji je pritom uvijek bio otvoren i usmjeren širokoj publici, još dugo na vrhu njemačke historiografije učeci i potičući nas svojim stilom i metodologijom.

Filip Šimetin Šegvić

16 Étienne François i Hagen Schulze (ur.), „Vorwort“, „Einleitung“, u: *Deutsche Erinnerungsorte* sv. 1 (München: C. H. Beck, 2001.), 7, 17. Djelo je objavljeno u tri sveska, a 2005. godine je isti izdavač izdao i izbor eseja iz sva tri sveska.

17 Hagen Schulze, „Entwürfe historischer Welten Von Humboldt bis Meinecke“, u: Reimer Hansen, et. al. (ur.), *Geschichtswissenschaft in Berlin im 19. und 20. Jahrhundert* (New York-Berlin: de Gruyter, 1992.), 657-676.